

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 4, November 2023

www.historystudies.net

1066 NUMARALI SİVAS YOKLAMA DEFTERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Examination on Sivas Checking-out Register No.1066

Dr. Sibel Pekdoğan

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

sibel.beg@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 04.06.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 11.09.2023
DOI Number : 10.9737/historystudies.1322537

Atıf – Citation:

Sibel Pekdoğan, "1066 Numaralı Sivas Yoklama Defteri Üzerine Bir İnceleme", *History Studies*, 15/4, Kasım 2023, s.653-678.

1066 NUMARALI SİVAS YOKLAMA DEFTERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

An Examination on Sivas Checking-out Register No.1066**

Sibel Pekdoğan***

Öz

Timar yoklama defterleri, zeamet ve timar sahiplerinin isimlerini, timar yerlerini, timar miktarlarını, timar tevcih ve intikal sebeplerini içeren defterlerdir. Osmanlı Devleti timar sisteminde sefere katılmayan, hizmetini yerine getirmeyen sipahileri tespit etmek ve bir bölgedeki timar ve zeametlerin durumunu teftiş etmek için timar yoklamaları yapılmıştır. Yapılan yoklamalar sayesinde, timar sistemi uygulanan sancak ve eyaletlerde timar sahipleri yerinde tespit edilmiş, boşalan ya da nizalı olan timarlar belirlenerek bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde sistemin işleyişe dair doyurucu oranda bilgi veren yoklama defterleri, tarih araştırmaları için son derece önemlidir. Çalışmanın amacı, 1066 numaralı yoklama defterinden hareketle Sivas sancağında timar ve zeametlerin gelirlerini, nahiyelere göre dağılımını, timarların kimin tasarrufunda olduğunu, hangi sebeplerle tevcih ve intikal edildiklerini ortaya koymaktır. Öte yandan çalışma, bir paşa sancağı olan Sivas özelinde, Osmanlı Devleti'nde askerî ve iktisadî yapının en önemli kurumlarından olan timar sistemin işleyişiyle ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yoklama Defteri, Sivas sancağı, zeamet, timar, sipahi.

Abstract

Timar checking-out registers are the registers containing the names of zeamet and timar owners, their timar places, the amounts of timar, and the reasons for timar assignment and transfer. In the Ottoman Empire timar system, timar surveys were conducted to identify the cavalymen who did not participate in the expedition and did not fulfil their services, and to inspect the status of timars and zeamets in a region. Thanks to the surveys, the timar holders were determined on-site in the sanjaks and provinces where the timar system was applied, and the timars that were vacated or in conflict were determined and tried to be put into order. In this way, the attendance registers, which provide satisfactory information about the functioning of the system, are extremely important for historical research. The aim of the study is to reveal the incomes of the timars and zeamets in the Sivas sanjak, their distribution according to the sub-districts, who is in the possession of the timars, and for what reasons they were conferred and transferred, based on the timar checking-out register no. 1066. On the other hand, the study contributes to the studies on the functioning of the timar system, which is one of the most important institutions of the military and economic structure in the Ottoman Empire, in particular Sivas, which is a pasha sanjak.

Keywords: Checking-out Register, Sivas Sanjak, Medium-sized revenue grant, Small-sized revenue grant, Cavalryman.

* Bu makale “Sivas Sancağında Timar Sisteminin Değişimi ve Dönüşümü (1573-1651)” adlı Doktora Tezi’nden sınırlı düzeyde istifade edilen 1066 Numaralı Yoklama Defteri’nin içeriği geliştirilerek üretilmiş halidir.

** This article is an improved version of the content of the ‘Yoklama Defteri (Checking-out Register) No. 1066’, which was used to a limited extent in the PhD Thesis titled “Sivas Sancağında Timar Sisteminin Değişimi ve Dönüşümü (1573-1651)”.

*** Dr., Tokat/TÜRKİYE, sibel.beg@gmail.com ORCID: 0000-0001-8680-5528.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde askerî teşkilat başta olmak üzere malî ve idarî düzenin temelini oluşturan tımar sistemi, mirî arazi olarak taksim edilen topraklarda uygulanmıştır. Osmanlı Devleti fethettiği yerleri teşkilatlandırırken, öncelikle o yerin vergi kaynaklarını tespit etmek için genel bir tahrir yapmıştır. Yapılan tahririn amacı, devletin beşerî ve iktisadî güç unsurlarını tespit etmektir.¹ Mirî rejimin dolayısıyla tımar sisteminin uygulanabilmesi, bu iktisadî kaynakların ayrıntılı olarak tespit edilmesine ve bu kaynakların dirlik olarak dağıtımını gösteren defterler düzenlenmesine bağlıdır.²

Osmanlı Devleti'nde, bir padişahın tahta geçmesinde, zamanla meydana gelen değişikliklerde, savaşların yol açtığı yıkımlarda, tarım üretiminde vergi gelirlerinin kuraklıktan veya herhangi bir nedenden dolayı azalması ya da artmış olması durumlarında, salgın hastalık gibi nedenlerle yaşanan ani nüfus düşüşlerinde vb. durumlarda tahrirler yapılmıştır.³ Tahrir neticesinde tespit edilen gelir kaynakları Mufassal Defter'e kaydedilir. Mufassal tahrir defterlerinin esas ünitesi hanedir, tevcih yoktur. Bu defterlere tahriri yapılan sancağın nüfus dağılımı, üretim ünitelerinin (köy, mezra, yaylak, kışlak vs.) gelirleri, yer ve mevki adları, cemaatleri ve vakıfları kaydedilir. Mufassal defterlerden hareketle tevcihi yapılacak olan gelir dilimlerinin kaydedildiği defter İcmal Defteri'dir. İcmal Defteri'de esas ünite dirliktir ve tımar tevcihleri bu deftere göre yapılır.⁴ Dolayısıyla bu defterlere bağlı olarak has, zeamet ve tımarlar oluşturulur ve vazife sahiplerine dağıtılır.⁵

Osmanlı Devleti'nde 15. ve 16. yüzyıllarda uygulanan ve klasik olarak adlandırılan tahrir geleneği, 17. yüzyıldan itibaren siyasi, iktisadî, idarî ve sosyal alanda yaşanan değişim ve dönüşüme bağlı olarak büyük ölçüde terkedilmiştir. Bunun yerine yeni tahrir geleneği uygulanmıştır. Klasik tahrir uygulamasında tahriri yapılan sancağa ait bütün bilgiler tek defterde toplanırken, yeni tahrir geleneğinde (17. ve 18. yy.) arşiv belgelerinin çoğunluğunu avarız, mukataa, cizye defterleri, tımar, zeamet tevcih defterleri, tımar yoklama defterleri, nüfus yoklama defterleri, vilayet muhasebe defterleri, temettü'ât defterleri⁶ gibi yeni tahrir defterleri oluşturmuştur.⁷ Yeni tahrir geleneğinde, merkezden il yazıcılar (tahrir eminleri) gönderilmemiş, bu görev taşradaki yöneticilere (kadı, sancakbeyi, beylerbeyi gibi) havale edilmiştir.⁸

¹ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* S. 8, 1997, s. 249.

² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları (YKY) Yayınları, İstanbul 1995, s. 112; Orhan Kılıç, "1533 Tarihli İcmâl Defterine Göre Rumeli Vilayeti'nde Zaimler ve Sipahiler", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*", S.1/1, Yaz 2019, s. 74.

³ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1988, s. 11-12.

⁴ Öztürk, "agm", s. 250; İcmal defterlerinin de, sipahi müfredat defterleri gibi, daha özet bilgiler içeren türleri bulunmaktadır. Bu defterlerde, ilgili sancaktaki tımar sahiplerinin isimleri, tasarruflarında bulunan tımar miktarı, tımar yerleri ve toplam tımar hâsılları yer almaktadır. Bununla birlikte, sadrazama ya da padişaha teferruata girmeden, bilgi vermek amacıyla hazırlanan icmalin icmalı denilebilecek sipahi isimleri, tasarruflarında olan gelirleri ve tam olarak hâsılları verilmeyen, sadece hangi sancakta belli gelir diliminde ne kadar zaim ve sipahinin olduğu kayıtlı olan icmal defterleri de bulunmaktadır. Orhan Kılıç, "agm", s. 76.

⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, S. 34, Yıl: 3, Ağustos 1965, s. 758-759.

⁶ Öztürk, "agm", s. 250-251.

⁷ Recep Dündar-Mesut Aydın, *958 Numaralı Kıbrıs Tımar Yoklama Defteri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.25, Tarih Şubesi Yayınları No.21, Elazığ 2014, s. 2.

⁸ Öztürk, "agm", s. 252.

Yeni tahrir geleneğinde karşımıza çıkan defterlerden biri de yukarıda da belirtildiği üzere timar yoklama defterleridir.

1. Timar Yoklama Defterleri

Timar yoklama defterleri, zeamet ve timar sahiplerinin isim ve kimliklerini, timar yerlerini, timar miktarlarını, timar tevcih ve intikâl sebeplerini içeren defterlerdir.⁹ Bu defterler sefer sırasında eyâletin beğlerbeğisi tarafından beraberinde götürülerek sipahi ve zaim yoklaması yapılmıştır. Yapılan yoklamaya göre, seferde mevcut olmayan sipahiler tespit edilerek bu sipahiler dirliklerinden azledildiği gibi, sefer sırasında yararlılığı ve hizmetleri görülen kişilere de boş timarlar (münhaller) tevcih edilmiştir.¹⁰

Kendilerine timar tevcih edilen sipahilerin en önemli vazifeleri çağırıldıkları sefere katılmaktır. Sefere katılma zorunluluğu, timar sisteminin askeri fonksiyonunun en önemli özelliğidir. Sipahilerin, sefer vuku bulduğunda cebelüleri ve askeri teçhizatıyla (atı, silahı, çadırı, zırhı, tendürü) alaybeyinin bayrağı altında belirtilen mahale gidip orduya katılması gerekir. Timarlı sipahilerin çağırıldıkları ya da belgelerin diliyle me'mur oldukları sefere katılıp katılmadıkları, görevlilerini yerine getirip getirmediği de sefer sırasında yapılan yoklama ile tespit edilmiştir. Timarların bulunduğu sancaklara göre amirleri tarafından yapılan yoklama neticesinde seferde mevcut olan timarlı sipahilerin ismi deftere kaydedilerek ordunun sayısal gücü tespit edilmiştir.¹¹ Sefere katılmış bütün sipahilerin isimlerini içeren ana yoklama defterleri, sancaklara göre oluşturulan yoklamalar bir araya getirilerek oluşturulmuştur.¹² Sancak içi yoklama defterleri, bir bölgede mevcut bütün timarlı sipahileri içermemektedir. Sadece sefere gitmekle yükümlü olan sipahilerin listesini içermektedir. Sancak sipahileri sefere giderken, bölgenin muhafazası için bırakılan sipahilerin defteri ayrı hazırlanmıştır. Bu yoklama, seferde bulunmayan sipahilerin timarlarının başkasına verilmesini önlemek için de gereklidir.¹³ Yapılan yoklama sonucunda sefere katılan timarlı sipahiler, bağlı oldukları eyalet ve sancak başlığı altında, künyeleri, timarlarının gelir miktarları ve timar tasarruf ettikleri köylerinin adı ile birlikte kaydedilmişlerdir.¹⁴ Yoklamada timarlı sipahilerin yanı sıra, seferde görev yapan kâtip, müteferrika ve çavuş gibi görevlilerin yoklamaları da yapılmış ve kayıt altına alınmıştır.¹⁵

Seferlerde yapılan yoklamalar dışında timar sisteminin bir bölgedeki durumunu teftiş etmek ve sisteme çeki düzen vermek için de yoklamalar yapılmıştır.¹⁶ Birincisi 17. yüzyılın ilk yarısında -1618-1620-, ikincisi 1632-34 yıllarında olmak üzere iki genel yoklama yapılmıştır.¹⁷ Bunlar içerisinde 1632-1634 yıllarında (IV. Murat dönemi) yapılan yoklama daha geniş mahiyettedir. Eyalet askerlerinin, çavuşların, timar sahiplerinin sancaklara göre listelerinin hazırlandığı 1618-20 tarihli yoklama Anadolu eyaletine ait genel bir yoklamadır.¹⁸ 1632-1634 tarihli timar ve zeamet yoklaması bizzat IV. Murat'ın talimatıyla yapılmış, sadece Anadolu'yu değil, Rumeli'yi de içine almıştır. Yoklamanın en önemli amacı, timar sisteminin 17. yüzyıl koşullarına uygun yönlerini

⁹ Dündar- Aydın, *age*, s. 2.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, 11. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 567.

¹¹ Sevgi Işık-Songül Kadioğlu-Mehmet Yıldırım, *Kuyûd-ı Kâdime Arşiv Kataloğu*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:4, Ankara 2012, s. 16.

¹² Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII Yüzyıllar)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul 1997, s. 37.

¹³ Zekai Mete, "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 19, İstanbul 1999, s.193.

¹⁴ *Age*, s. 17.

¹⁵ Feridun M. Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul 1991, s. 257.

¹⁶ Afyoncu, *agt*, s. 37-38.

¹⁷ *A.g.t*, s. 37.

¹⁸ Douglas A. Howard, *The Otoman Timar System and Its Transformation:1563-1656*, (Indian University Doktora Tezi), 1987, s. 157.

öne çıkararak, kendini dönderemeyen timarları kademeli ortadan kaldırmak, timarlara çok sayıda insan yerleştirmek, üretimi canlandırmak ve eyalet ordusunun sayısını artırmaktır.¹⁹ Bu amaçla timar sahipleri, belirli yerlere tayin edilen görevli paşalar tarafından toplanarak teftiş edilmiş ve beratları yenilenmiştir. Diğer taraftan nizalı (tartışmalı) timarlar tekrar incelenmiş, mahlül (boş) olan timarlar tespit edilmiştir.²⁰ Böylece bir sancak ya da eyaletteki timar sahipleri yerinde tespit edilerek gerektiği gibi düzenlenmiş, zaim ve sipahilerin beratları yenilenecek boşalan veya tartışmalı olan timarlar belirlenerek sistem düzene sokulmaya çalışılmıştır.²¹ Sipahi ve zaimlerin beratlarında saç, sakal, göz rengi, boyu, gibi fiziksel görünüşünün tam olarak yazılmasının emredilmesi 1632-1634 tarihli timar ve zeamet yoklamasının en önemli talimatlarından birisidir.²² Bundan dolayıdır ki bu tarihlere tekabül eden yoklama defterinde sipahilerin boyu, kaş ve göz rengiyle birlikte öne çıkan fiziki özellikleri de kaydedilmiştir.

Timar yoklama defterlerinden timar tahsisi de yapılarak,²³ sefer sırasında ziyade yararlılığı ve hizmetleri görülenlere timarlar tevcih edilmiştir. Bunun için terakki, ferağ, intikâl gibi işlemlerde, bu defterlerdeki eski kayıtlar gözden geçirilerek tevcihat gerçekleştirilmiştir.²⁴

1.1 1066 Numaralı Sivas Yoklama Defteri'nin Tanıtımı

İncelenen defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda 983 numaralı Timar Zeamet (Ruznâmçe) Defterleri Kataloğu'nda yer alan DFE. RZ. d.1066 numaralı defterdir. Sivas, Bozok, Canik, Arapkir, Divriği ve Çorum sancaklarını içeren defter her varakta iki sütun olmak üzere toplam 696 sayfadır. Defterde yazılı olan ve olmayan bütün sayfalara numara verilmiştir. Defterin 11, 12, 18, 20, 32, 51, 56, 95, 96, 118, 136, 168, 211, 214, 251, 252, 253, 293, 294, 376 ve 383. sayfaları boştur. Bununla birlikte 30-31, 52-55, 212 ve 213. sayfalar defterde yer almamaktadır. Sayfa numarası şeklinde numaralandırılan defterin Sivas sancağına ait kısmı 383 sayfadır. Birinci sayfa olarak numaralandırılan kapak kısmında, sancak adı ve yılı (livâ-i Sivas fî sene [10]42), defter numarası (1066) ve defter kodu (DFE. RZ. d) yer almaktadır. Timar ve zeamet kayıtları ikinci sayfadan itibaren başlamaktadır. Dirlik kayıtları, Osmanlı Devleti'nde özellikle malî teşkilâta ait kayıtlarda kullanılan siyakat yazı türüyle kaleme alınmıştır. Timar ve zeametler bir sınıflandırmaya tabi olmadan karışık olarak verilmiştir. Her varakta ortalama 5-6 adet timar kaydı bulunmaktadır. Zeamet gelirleri timara oranla daha yüksek olduğundan köy sayıları da haliyle artmaktadır. Bundan dolayı zeamet kayıtlı olan varaklarda dirlik kaydı ortalama 1-3 adet arasındadır.

Yoklama defterinde timar ve zeamet kayıtlarının değişen ifadelerle birlikte üç bölümden oluştuğu görülmektedir. Birinci bölümde timarın bulunduğu nahiye ve bağlı olduğu sancak bilgisi, yoklaması yapılan sipahi ve zaimlerin isimleri, timarın kimden intikâl ettiği, intikâl sebepleri ve timarın tasarruf şekli kaydedilmiştir. Bazı kayıtlarda timar ve zeamet sahipleri, babalarının adıyla kaydedilse de dirlik sahibinin kimliğini daha açık belirten bu türden kayıtlar oldukça azdır. Timarın gelirlerini oluşturan hâsıl, hisse ve yekûnlar divânî ve arabî rakamlarla verilmiştir.

¹⁹ *Agt*, s. 222.

²⁰ *Afyoncu, agt*, s. 37.

²¹ *Koçi Bey Risalesi*, Sad: Zuhuri Danişman, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınları, İstanbul 1972, s. 75-78.

²² Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 222.

²³ *Afyoncu, agt*, s. 38.

²⁴ *Emecen, age*, s. 257.

*Nahiye-i Tozanlu der livâ-i Sivas,*²⁵

*Timar-ı İsmail veled-i Hamza an tahvil-i pedereş el-müteveffâ*²⁶

*Ze'amet-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed an tahvil-i hod*²⁷

*Timar-ı Ali be-nevbet an tahvil-i hod*²⁸

İkinci bölümde timarın gelirini oluşturan köy, mezra, çiftlik, yaylak, kışlak gibi üretim üniteleri, timarın toplam değeri, bu toplam değer içerisinde sipahinin sahip olduğu hisse bilgileri verilmiştir.

Akviran der nezd-i karye-i Serpincik

mezra'a-ı Karacaviran ma'a Burakviranı tabi'-i Sivas hâsıl divâni 2658[akçe]

Serpüncük tabi'-i m hâsıl divâni 3500[akçe]

mezra'a-ı Karacaviran der nezd-i Urgaz tabi'-i m hâsıl divâni 400[akçe]

mezra'a-ı İne Gazi tabi'-i mezbûr hâsıl divâni 300[akçe]

*Yekûn 6858[akçe]*²⁹

*Hisse 3424[akçe]*³⁰

Üçüncü bölümde, “*elâ gözlü kır sakallu kara yağız ve vasatu'l-kâme mezkûr Habib gelüb timar-ı mezbûru kendü tahvilinden alub berât eylemişdir*”³¹, “*Orta boylu kara kaşlu mezkûr Mehmet gelüb berât eylemişdir*”³² şeklinde tevcih açıklama kısmı (tevcih koşulları) ve altına tarih kaydedilmiştir. Şunu ifade etmek gerekir, incelenen yoklama defterinde yer alan tevcih açıklama kısımları timar rûzname defterlerindeki gibi ayrıntılı değildir. Ayrıntı, sadece sipahinin fiziki özelliklerindedir. Bununla birlikte kişinin hizmet ve yararlılıkları görüldüğü seferin adı ve hizmetin türü, azledilme sebepleri, timarının baş köyü gibi geniş malûmat yer almamaktadır. Defterdeki tarihler “*fî 10 şehr-i Cemâziye'l-âhir sene isna ve erbaun ve elf (1042)*” şeklinde gün, ay ve yıl olarak yazılmıştır. Kayıtlarda yıllar hem Arapça yazı ile (fî 26 Şevval sene erba'a ve hamsûn ve elf) hem de rakamla verilmiştir. Aylar ise kısaltılmış şekilleriyle (Ca, R, Ra, Z, N) değil, açık olarak (Rebiü'l-âhir, Muharrem, Şevval, Recep) yazılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz hususları yoklama defterinden bir timar tevcih tezkiresinde gösterecek olursak:

²⁵ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Rûznâmçe Defterleri (BOA. DFE. RZ. d.)1066;39/2.

²⁶ DFE. RZ. d.1066;5.

²⁷ DFE. RZ. d.1066;28/3.

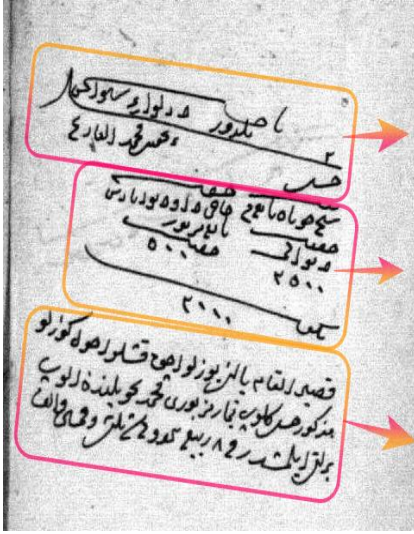
²⁸ DFE. RZ. d.1066;70/2.

²⁹ Yekûn olarak verilen miktar hâsılların toplamı, yani timarın toplam değeridir. 6858 akçe olan toplam değerden sipahinin hissesi 3424 akçedir.

³⁰ DFE. RZ. d.1066;19/2.

³¹ DFE. RZ. d.1066;19/2.

³² DFE. RZ. d.1066;23.

“Nahiye-i Yıldız der livâ-i Sivas timar-ı Hasan an tahvil-i Mehmed elfârîğ” (sancak, nahiye, timar sahibinin ismi ve intikâl sebebinin yer aldığı birinci bölüm)

“Karye-i Şeyhçoban tabi'-i m hâsılı-ı divâni 2500 çiftlik-i Hacı Davud tabi'-i mezbûr Hâsıl 500” Yekûn 2000” (gelir üniteleri ve sipahinin hissesinin yer aldığı ikinci bölüm)

“Kasîr-ül kâme yalın yüzlü açık kaşlu ahul gözülü mezkûr Hasan gelüb timar-ı mezbûru Mehmet tahvilinden alub berât eylemişdir. Fi 8 Rebiül-evvel sene selase ve hamsîn ve elf” (tevcih açıklama kısmının yer aldığı

üçüncü bölüm)

Sivas yoklama defteri IV. Murat ve IV. Mehmet dönemlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti timar sisteminde bozulmaların iyiden iyiye hissedildiği dönemin verilerini ihtiva etmektedir. 1632 tarihinde başlayan defter, 1632, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645 ve 1646 yıllarına ait timar ve zeamet kayıtlarını içermektedir.

2. Sivas Sancağında Dirliklerin Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde timar, en yaygın tanımı ile muayyen bir arazinin vergi gelirlerinin belirli hizmetler mukabilinde şahıslara tevcih edilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî gücün temeli timar, zeamet ve has gibi kategorilere ayrılan dirlik rejimine ve timarlı sipahi sistemine dayanmaktadır.³³ Arazi Osmanlı Devleti'nin fütûhat dönemlerinde “timar” ve “has” olarak ikiye ayrılmıştır. Örneğin bir sancağın 300 köyü varsa, 200 köyü ikişer veya üçer köy olmak üzere 80-90 timara ayrılıp seferlerde, muhafaza ve muharebelerde hizmet ve yararlılık gösterenlere kılıç olarak verilmiş, ümeraya (vezirlere, beylerbeylerine, sancakbeylerine) has olarak hisse edilmeden sonra kalanı, Hass-ı Hümayûn ismiyle devlet hazinesine alınmıştır.³⁴ Timarların ikiye ayrılarak geliri yüksek olana zeamet, düşük olana timar denilmesi ve zeametın 20 bin ile 100 bin arasında sınırlandırılması sonraya ait bir husustur.³⁵ Rakabesi doğrudan doğruya devletin elinde bulunan topraklar üzerinde uygulanan timar rejimi, aynı zamanda devletin sosyal ve iktisadî yapısını da doğrudan doğruya tayin ederek, sosyo-ekonomik gelişmenin çeşitli faktörlerinden birini teşkil etmiştir.³⁶ Timar, Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak sağlandığı bölgelerde ve özellikle idari bir birim olan sancaklarda uygulanmıştır.³⁷

Sivas yoklama defterinde 697 adet dirlik kaydı tespit edilmiştir. Bu sayının 637'si timar ve 60'ı zeamettir. Aşağıdaki grafikte sancaktaki timar ve zeamet sayılarının oranları verilmiştir. Buna göre Sivas sancağı dirlik gelirlerinin 2.420,530 (% 55,27) akçesi timar, 1.958,197 (% 44,72) akçesi zeamettir.

³³Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âli Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s. 4.

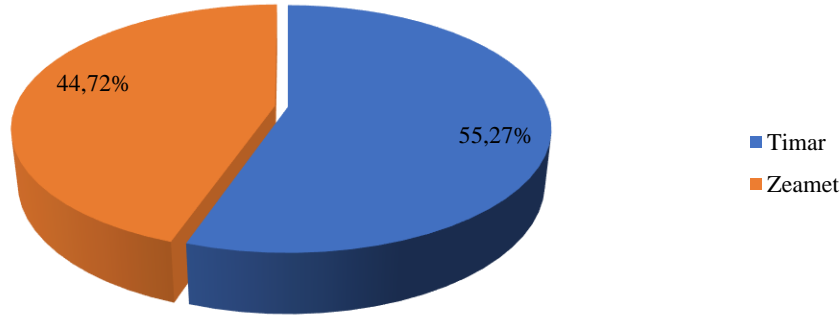
³⁴Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 649.

³⁵İnalçık, “agm”, s. 759.

³⁶Zeki Arıkan, “Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C.2, Ankara 1981, s. 879.

³⁷Zeki Arıkan, “Hamit Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul 1982, s.102.

Grafik.1 Sivas Yoklama Defterine Göre Dirliklerin Dağılımı

2.1. Timarlar

Timar, sisteminin genel adı olmakla birlikte, sistem içindeki en küçük gelir kategorisinde yer almakta ve 20.000 akçeden daha az gelirleri oluşturmaktadır. Kendilerine timar tevcih edilenler, seferlerde yararlılık göstermiş, hizmetlerini ve yoldaşlıklarını kanıtlamış kişilerdir. Hizmetleri mukabelesinde timara layık görülen bu kişiler, beylerbeylerinin veya bölgenin ileri gelenlerinin tavsiyesiyle timar sahibi olmuşlardır.³⁸ Bir timar arazisi “kılıç” tabir edilen ve bölünemeyen çekirdek kısmı ve bu kısma zamanla ilave edilmiş hisselerden (terakki³⁹) oluşur. Miktarı bölgesine göre değişen bu çekirdek kısmı, sipahi ve ailesinin toprak işleriyle alâkalarını sürdürebilmeleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için tahsis edilmiştir.⁴⁰ Babalarının timarı müşterek bir beratla iki kardeşe verilme durumları haricinde her timar sahibi bir kılıç yerine tayin olunmuştur.⁴¹

Osmanlı Devleti’nde miri arazinin büyük bir kısmı timara tahsis olunmuştur. İncelenen yoklama defterinde de bu hususu görmek mümkündür. Köyler Osmanlı taşra teşkilatı idarî yapısında önemli bir sosyal ve malî birimdir. Köylerin büyük bir kısmı timar sistemi içerisinde zeamet ve timar olarak sipahi ve zaim denetiminde tasarruf edilmektedir.⁴² 1632-1646 yılları arasında tespit edilen 637 adet timar biriminin en yüksek ve en düşük hisse miktarları, sipahinin adı, tasarruf ettiği timarının baş köyü ve timarların yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

1632 yılına ait tespit edilen 21 adet timarın toplam geliri, 76.499 akçedir. Bu miktar içerisinde en yüksek hisse olan 10.999 akçe ile timar tasarrufu Tozanlı nahiyesi İslî köyünden Ömer Bey’e aittir.⁴³ 1635 yılına ait 6 adet timar kaydının toplam geliri, 17.500 akçedir.⁴⁴ En düşük hissesi Meşhedabad nahiyesi İsa köyünden timar tasarruf eden Ali’ye aittir. Diğer hisseler 3.000 akçe

³⁸ Mehmet Mehdi İlhan, “1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağı’nda Timar Dağılımı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İUEF) Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. M. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, s. 86.

³⁹ Terakki, sipahinin seferde gösterdiği yararlılık ve hizmetleri karşılığında aldığı yeni zamlardır. Orhan Kılıç, “agm.”, s. 85.

⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, C. 12/1, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, MEB Yayınları, İstanbul 1974, s. 304.

⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı”, *Türkiyede Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 888.

⁴² Osman Gümüşçü, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Köy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2016, s.86.

⁴³ DFE. RZ. d nr.1066/7;2.

⁴⁴ DFE. RZ. d nr.1066/14,14;1,14;2,14, 15, 15;1, 15;2,15;3.

civarındadır. 1636 tarihinde 5 adet timar hissesinin toplam geliri 13.224 akçedir. 3.424 akçe ile en yüksek miktar sipahi Habib'e aittir. Kendisi Sivas sancağı Akviran, Serpincik? Karacaviran ve Burakviranı köylerinden timar tasarruf etmektedir. 1500 akçe ile en az hisse Karakuş nahiyesi Hane-i Emlâk köyünden timar tasarruf eden Recep Bey'e aittir.⁴⁵ 1637'de 4 adet timar kaydı bulunmaktadır. 14.300 akçelik bir gelir oluşturan bu timarlar içerisinde en yüksek hisse, Sorkun nahiyesi Beğkışla, Durak, Mihmadlu, Karacaviran köylerinden 5.300 akçe ile timar tasarruf eden sipahi Beyazıd'a aittir.⁴⁶ 1638 yılında kaydedilen 6 adet timar 15.700 akçe bir hâsıl ortaya çıkartmıştır. 4.000 akçe ile en yüksek hisse Niksar nahiyesi Dıraç köyünden timar tasarruf eden Ahmet ve Veli kardeşlere aittir. Bu yıla ait en düşük timar geliri 500 akçedir ve bu timar Sivas sancağı Ağamescid köyünden timar tasarruf eden Bayram Bey'e aittir.⁴⁷ 1639 yılında 6 timar kaydı vardır. 18.800 akçe gelir oluşturan bu timarlar içerisinde en büyük hisse 5.100 akçe ile Süleyman Bey'in tasarrufundadır.⁴⁸ 1640 tarihine gelindiğinde timar sayılarında ve dolayısıyla miktarlarında bir artış dikkati çekmektedir. Bu yıla ait kaydedilen timar sayısı 32'dir. 124.500 akçe olan toplam gelirin 16.000 akçe ile en yüksek hissesi Sivas sancağı Koçhisar nahiyesinden sipahi Kasım'ın tasarrufundadır.⁴⁹ En küçük timar geliri 1.200 akçedir. Timar, Budaközü nahiyesi Karaca Koyunlu Kışlasından Mustafa Bey'in tasarrufundadır.⁵⁰ 1641 yılına ait 76 adet timarın geliri 371.197 akçedir. 6.498 akçe ile en yüksek hisse Sivas sancağı Sonisa nahiyesi Basmalı köyü ve gayriden timar tasarruf eden İbrahim Bey'e aittir.⁵¹ En az hisse, 600 akçe ile Sivas sancağı Çayviranı, Kördereli/Yolviranı köylerinden timar tasarruf eden Mehmet Bey'e aittir.⁵² 1642 yılına ait 96 timar kaydı bulunmaktadır. Bu timarlar 259.800 akçe gelir oluşturmuştur. En yüksek timar tasarrufu 15.000 akçedir. Timarı Tozanlı nahiyesi Eski, Şeyhmedid köyü ve gayriden ebnâ-i sipâhiyandan altmış dördüncü bölükte on beş akçe ulûfeye mutasarrıf olan Hasan Bey tasarruf etmektedir.⁵³ En düşük hisse ise, Tozanlı nahiyesi Ortaviran ve Karapınar köylerinden 500 akçe ile timar tasarruf eden Halil Bey'e aittir. Defterde en fazla timar 1643 yılına aittir. 140 adet timar birimi 640.440 akçelik bir gelir oluşturmuştur. Bu miktar içerisinde 18.000 akçe ile en yüksek timar tasarrufu sipahi İbrahim'e aittir.⁵⁴ En düşük hisse, 900 akçe ile Budaközü nahiyesi İl-Viran köyü ve gayriden timar tasarruf eden Cafer Bey'in tasarrufundadır.⁵⁵ 1644 yılına ait 94 adet timar kaydı bulunmaktadır. Bu timarların geliri 375.499 akçedir. En yüksek timar hissesi Sivas sancağı Sorkun nahiyesi Mihmadlu ve Karacaviran köylerinden 17.100 akçe ile Beyazıd oğlu İsa Bey'e,⁵⁶ en düşük hisse, Sivas sancağı Tozanlı nahiyesi Ortaviran ve Karapınar köylerinden 1.000 akçe timar tasarruf eden Veli Bey'e aittir.⁵⁷ 1645 yılına ait 83 timar kaydı bulunmakta ve 391.340 akçe bir hâsıl ortaya çıkartmaktadır. Bu gelir içerisinde 19.500 akçe ile en fazla timar tasarrufu Abdülfettah Bey'e⁵⁸ en düşük hisse ise, Sivas sancağı Akkarbarsaray köyünden 1.500 akçe timar tasarruf eden Durali'ye aittir.⁵⁹ 67 adet timar kaydı yer alan 1646 yılına ait timar gelirleri 243.817 akçedir. 10.000 akçe ile en fazla hisse sipahi Mehmet'in tasarrufundayken, 1.300 akçe ile en az hisse tasarrufu Kalender Bey'e aittir.⁶⁰

⁴⁵ DFE. RZ. d nr.1066/19;2.

⁴⁶ DFE. RZ. d nr.1066/22 Diğer kayıtlar için Bkz.22;2, 23, 24.

⁴⁷ DFE. RZ. d nr.1066/26,26;3.

⁴⁸ DFE. RZ. d nr.1066/33;2 Diğer kayıtlar için Bkz. DFE. RZ. d nr.1066/33, 34, 35,35;1, 36

⁴⁹ DFE. RZ. d nr.1066/45;2.

⁵⁰ DFE. RZ. d nr.1066/43;3.

⁵¹ DFE. RZ. d nr.1066; 70.

⁵² DFE. RZ. d nr.1066; 81/3.

⁵³ DFE. RZ. d nr.1066; 145/3.

⁵⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 208.

⁵⁵ DFE. RZ. d nr.1066; 198.

⁵⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 286/2.

⁵⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 280/2.

⁵⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 345.

⁵⁹ DFE. RZ. d nr.1066; 301/2.

⁶⁰ DFE. RZ. d nr.1066; 365.

Aşağıda Tablo 1’de timar sayılarının yıllara göre dağılımı, gelir kategorileri ve toplam gelirleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde, defterde 1632-1646 yılları arasında tespit edilen 637 adet timarın toplam gelirinin 2.562.616 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Sipahilerin büyük çoğunluğu, % 57,14’ü (364) 3.000-4.000 akçe arasındaki gelir diliminde timar tasarruf etmektedir. 1640 yılından itibaren 3.000-4.000 akçe arasındaki gelir diliminde önemli bir artış dikkati çekmektedir. Şöyle ki, 1640’ta 25 sipahi, bahsedilen gelir diliminde timar tasarruf ederken bu sayı, 1641’de 38’e, 1642’de 51’e, 1643’te 69’a çıkmıştır. Sipahi sayısındaki bu artış, timar gelirlerine de yansımıştır. Nitekim 2.562.616 akçe toplam timar gelirinin 2.282.093 akçesi, 1641 ve takip eden yıllara aittir. 3.000-4.000 akçe gelir dilimini 10.000-20.000 akçe arasındaki gelir dilimi takip etmekte, sipahilerin % 9,89 (63) bu kategoride timar tasarruf etmektedir. 2.000-3.000 akçe arasındaki gelir diliminde timar tasarruf eden sipahi oranı % 8,32 (53)’dir. Bununla birlikte sipahi sayısının en az olduğu gelir dilimi 9.000-10.000 akçe arasındadır. Bu kategoride timar tasarruf eden sipahilerin toplam sayı içerisindeki oranı % 0,15 (12)’dir. Yıllık geliri 1.000-2.000 akçe olan gelir kategorisinde ise 31 sipahi (% 4,86) timar tasarruf etmektedir.

Tablo:1 Timar Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı Gelir Kategorileri ve Toplam Geliri

Yıllar	1633	1635	1636	1638	1639	1640	1641	1642	1643	1644	1645	1646	Toplam
Gelir Kategorileri			1637										
Bin akçeden az	-	-	-	1	-	-	2	6	1	-	-	-	10
1.000-2.000	1	-	1	-	1	1	5	7	5	4	2	4	31
2.000-3.000	7	1	2	3	-	1	1	5	19	10	2	2	53
3.000-4.000	7	5	5	-	4	25	38	51	69	57	58	45	364
4.000-5.000	2	-	-	2	-	1	4	3	9	2	3	6	32
5.000-6.000	1	-	1	-	1	1	6	4	8	4	3	-	29
6.000-7.000	-	-	-	-	-	-	5	3	7	2	3	7	28
7.000-8.000	2	-	-	-	-	-	2	-	5	3	1	1	14
8.000-9.000	-	-	-	-	-	1	1	3	3	2	2	-	12
9.000-10.000	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
10.000-20.000	1	-	-	-	-	2	11	14	14	10	9	2	63
Toplam Timar Sayısı	21	6	9	6	6	32	76	96	141	94	83	67	637
Toplam Miktar (Akçe)	76.49	17.5	27.5	15.7	18.8	124.5	371.	259.	640.	375.	391.	243.	2.562.61
	9	00	24	00	00	00	197	800	440	499	340	817	6

Osmanlı Devleti taşra teşkilatında askerî ve idarî birim olan sancakların alt bölümünü ifade eden nahiyeler, timar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi bütünlük gösteren birimlerdir.⁶¹ Timarların nahiyelere göre dağılımı verilen Tablo 2’ye göre Sivas sancağına bağlı nahiyelerdeki timarların mekânsal dağılımına bakıldığında, timarların Sivas merkez nahiye, Sorkun, Niksar,

⁶¹ İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 307.

Budaközü, Tozanlu, Kazabad, Artukabad, Kafirni, Mecitözü ve Sonisa nahiyelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Belirtilen nahiyelerdeki yoklamaya tabi tutulan toplam timar sayısı 487'dir. Geriye kalan 150 timar; Kilmigad, Yeni Müslüman, Karakuş, Karahisar-ı Behramşah, Komanat, Kızılkünbed, Hüseyinabad, Meşhedabad, Turhal, Budaközü, Frenkhisar, Kuştaş, Acacı, Özükaşağı, Halka-i Has, Koçhisar, Venk, Zile, Taşabad ve Cincife nahiyelerine aittir. Tüm nahiyelerin 1632-1646 yılları arasındaki toplam timar miktarı 2.562.616 akçedir. Yine tabloya göre timar sayıları fazla olan nahiyelerin senelik timar gelirlerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Timar sayısının en yüksek olduğu Sivas merkez nahiyesinin timar gelirleri 451.086 akçe (%17,60)'dır. İkinci sırada yer alan Sorkun nahiyesinin timar geliri 283.199 akçe (%11,05) ve üçüncü sırada yer alan Niksar'ın timar geliri 227.455 akçe (%8,87) dir. En düşük gelirlerin ise sırasıyla Frenkhisar (2.900 akçe /%0,11), Kuştaş (3.000 akçe /0,11), Komanat (9.300 akçe / %0,36), Özükaşağı (15.100 akçe /%0,58), Yeni Müslüman (16.200 akçe /%0,63), Kızılkünbed (18.200/ %0,71), Acacı (18.000 akçe /%0,70) ve diğer nahiyelerine ait olduğu görülmektedir. Öte yandan timar sayıları fazla olan bazı nahiyelerin, timar gelirleri arasında pozitif yönde bir bağlantı bulunmaktadır. Örneğin 130 adet timar birimi olan Sivas merkez nahiyesinin geliri 451.086 akçe, 65 adet timar birimi olan Sorkun nahiyesinin 283.199 akçe, 50 timar birimi olan Niksar nahiyesinin timar geliri 227.455 akçedir. Buna karşın, timar birimi düşük olan bazı nahiyelerin ise gelirlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Meselâ, 49 adet timar birimi olan Budaközü nahiyesinin timar geliri 84.797 akçe iken, 42 adet timar birimi olan Tozanlu nahiyesinin timar geliri 143.448 akçe, 27 adet timar birimi olan Meşhedabad nahiyesinin timar geliri 103.166 akçe, 25 adet timar birimi olan Sonisa'nın toplam timar geliri 115.598 akçedir.

Tablo:2 Sivas Yoklama Defterinde Timarların Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	Timar Sayısı	En düşük (akçe)	En yüksek (akçe)	Toplam Değeri (akçe)	Timar	Yüzde (%)
Mecitözü	27	1.000	15.000	103.166		4,02
Yeni Müslüman	4	2.200	8.000	16.200		0,63
Karakuş	10	1.500	6.700	31.467		1,22
Tozanlu	42	1.000	18.000	143.448		5,59
Kilmigad	15	2.000	16.000	76.999		3
Sivas merkez nahiye	130	1.000	14.500	451.086		17,60
Artukabad	30	3.000	13.000	141.050		5,50
Sorkun	65	1.400	17.100	283.199		11,05
Karahisar-ı Behramşah	13	2.300	13.200	53.198		2,07
Kazabad	40	3.000	10.000	168.488		6,57
Komanat	3	3.000	3.300	9.300		0,36
Kızılkünbed	6	2.000	5.100	18.200		0,71
Hüseyinabad	14	3.000	19.500	55.900		2,18
Meşhedabad	12	3.000	10.000	52.200		2,03
Turhal	13	3.000	15.000	82.000		3,19
Budaközü	49	1.200	18.990	84.797		3,30
Niksar	50	2.000	18.000	227.455		8,87
Frenkhisar	1	2.900	2.900	2.900		0,11
Kuştaş	1	3.000	3.000	3.000		0,11
Sonisa	25	2.300	16.498	115.598		4,51
Acacı	6	3.000	3.000	18.000		0,70
Özükaşağı	5	3.000	3.100	15.100		0,58
Halka-i Has	8	3.000	3.200	24.200		0,94
Koçhisar	3	3.000	16.000	22.000		0,85
Venk	14	3.000	10.000	71.950		2,80
Kafirni	29	1.300	13.000	142.300		5,55
Zile	13	2.000	15.000	52.500		2,04
Taşabad	2	10.000	20.000	30.000		1,17
Cincife	7	3.000	8.000	23.849		0,93
TOPLAM	637			2.562.616		99,86

Defterde timar sayılarının ve gelirlerinin yüksek seyrettiği nahiyelerde, bu durumun nedenini bölgelerin coğrafi ve iklim özellikleriyle açıklamak mümkündür. Bilindiği üzere timar verimli arazilerde uygulanmış, bu husus timarların dağılımını büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 15. ve 16. yüzyıllarda tahrir defterleri, Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerinde iktisadî hayatın esasını, ziraat ve zirai ürünler ile hayvancılığın teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Anadolu'sunun diğer şehirlerinde ortaya çıkan bu yapı, timar sayılarının ve gelirlerinin yüksek seyrettiği Sivas şehri için de geçerlidir. Tahrir defterlerine dayalı olarak elde edilen veriler, Sivas şehrinde üretim, ticaret ve vergilerin büyük ölçüde toprağa bağlı ürünlere, özellikle buğday, arpa gibi taneli hububat üretimine bağlı olduğunu göstermektedir.⁶² Arazisinin büyük bir kısmı Yeşilirmak tarafından sulanan Kazabad, verimli bir tarım alanı haline gelmiştir. Timar sayılarında ve gelirlerinde ilk sıralarda yer alan Budaközü'nün en önemli akarsuyu olan Delice ırmağının önemli ovaları sulaması bu bölgenin elverişli bir tarım alanı haline gelmesinde önemlidir.⁶³ Orta Karadeniz ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş iklimine sahip olan Artukabad'ın en önemli akarsuyu Yeşilirmak'tır. Bu akarsuyun bir kolu olan Çekerek çayının oluşturduğu vadiler Artukabad'ta genişleyerek Artukabad ovasını oluşturmuş ve oldukça verimli bir tarım alanı haline getirmiştir.⁶⁴ Yine Yeşilirmak'ın en büyük kolu olan Kelkit çayı Niksar'ın topraklarını tarıma elverişli hale getirmiştir. Köy yerleşmeleri büyük oranda Kelkit Çayı ve Niksar Ovası'nda yoğunlaşmıştır.⁶⁵

2.2. Zeametler

Zeamet, Osmanlı Devleti timar sisteminde senelik gelirleri 20.000 ile 100.000 akçe arasında olan dirliklerdir. Timarda olduğu gibi zeametın de *kılıç* adı verilen ve sahibinin geçimi için tahsis edilmiş olan muayyen bir kısmı vardır. Bu kısım bölünmemekle birlikte, bundan arta kalan kısım taksim edilerek başka sipahilere verilebilir. İcmalli zeamet denilen kılıç kısmının müstakilen bir sipahiye verilmesi gerekir. Timarın zeamete dönüştürülmesi durumunda bu hisse bölünebilir. Örneğin 10.000 akçe timar hissesi olan bir sipahi, timarını büyüterek 20.000 akçeye ulaştırırsa timarına zeamet adı verilir ve bu zeamet icmalli olmadığından taksim edilebilir.⁶⁶ Zeamet gelirleri timara oranla daha yüksek olduğundan daha ziyade alaybeyi, çeribaşı, kethüda, divan kâtipleri, müteferrika gibi orta seviyedeki devlet görevlilerine tahsis edilmiştir.

İncelenen defterde 1633, 1635, 1636, 1639, 1646 yıllarına ait zeamet kaydı bulunmamaktadır. Diğer yıllara ait tespit edilen zeamet sayısı 60'tır. Zeametlerin yıllara göre dağılımı ve en düşük-en yüksek zeamet hisseleri şu şekildedir:

1638 yılında iki adet zeamet kaydı yer almaktadır. Toplam geliri 63.274 akçe olan zeametlerden biri Sivas sancağı Kuştaş nahiyesi Ağcavıran köyü ve gayriden 39.656 akçe zeamet tasarruf eden zaim Osman Bey'e aittir.⁶⁷ Diğer Acacı nahiyesi Acıpınar köyü ve gayriden 23.618 akçe zeamet tasarruf eden İbrahim Bey'in tasarrufundadır.⁶⁸ 1640 tarihinde toplam geliri 138.137 akçe olan iki adet zeamet kaydı yer almaktadır. Zeametlerden biri Sivas sancağı Niksar

⁶² Adnan Gürbüz, XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı, *Vakıflar Dergisi*, S.26, 1997, s. 92-94; Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, C.37, İstanbul 2002, s. 281.

⁶³ Dönüş Ayçiçek, *Temettuat Defterlerine Göre Budaközü Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s.6.

⁶⁴ Ali Açıklı, Tekin Susam, "Artukabad Kazasının Yerleşim ve Nüfus Yapısı (1455-1600)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 2, Aralık 2003, s. 3-4.

⁶⁵ Alpaslan Demir, *16. Yüzyılda Samsun Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 17-18.

⁶⁶ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Timarlar", *Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, C. 1, S. 4, 1994, s.538.

⁶⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 28/3.

⁶⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 29.

nahiyesinden 93.793 akçe ile Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından Hüseyin Bey'e,⁶⁹ diğeri Sivas sancağında 44.344 akçe ile Mehmet Bey'e aittir.⁷⁰ 1641 tarihinde toplam geliri 415.837 akçe ile 13 adet zeamet yer almaktadır. En yüksek miktar 77. 932 akçe ile Sivas sancağı Sorkun nahiyesinde Derviş Bey'e⁷¹ aittir. Bunu, Sivas sancağı Venk nahiyesinde 55.575 akçe ile Dilaver Bey'in zeameti⁷² ve 43.405 akçe ile Ahmet Bey'in zeameti⁷³ takip etmektedir. Diğer zeametlerin gelir kategorileri 20.000-30.000 akçe arasındadır. 1642 tarihinde 14 adet zeamet kaydı bulunmaktadır. 435.150 akçe hâsıl oluşturan bu zeametler içerisinde 100.000 akçe ile en fazla hisse Sivas sancağı Niksar nahiyesinde Dergâh-ı âli müteferrikalarından Ahmet Bey'e aittir.⁷⁴ Diğer zeametlerin gelir kategorilerine bakıldığında en fazla yığılmanın (10 adet) 20.000-30.000 akçe arasında olduğu görülmektedir.⁷⁵ 1643 tarihinde 20 adet zeamet kaydı bulunmaktadır. Toplam hisse 633.991 akçedir. 51.000 akçe ile en yüksek zeamet geliri Sivas sancağı Turhal nahiyesinden Mehmet Bey'e aittir.⁷⁶ Bununla birlikte 20.000-30.000 akçe gelir diliminde 9 adet zeamet,⁷⁷ 30.000-40.000 akçe gelir diliminde 8 adet,⁷⁸ 40.000-50.000 akçe gelir diliminde 2 zeamet⁷⁹ bulunmaktadır. 1644 yılına ait 20.000 akçe zeamet tasarruf eden iki zaim yer almaktadır.⁸⁰ 1645 yılına ait toplam geliri 231.091 akçe olan 7 adet zeamet kaydı bulunmaktadır. 51.091 akçe ile en yüksek tasarruf, Sivas sancağı Budaközü nahiyesinden zeameti müşterek tasarruf eden İsmail ve İbrahim kardeşlere aittir.⁸¹ Diğerleri 20.000-30.000 akçe (4),⁸² ve 30.000-40.000 akçe (1) arasında yer almaktadır.⁸³

Tablo:3 Sivas Yoklama Defteri'ne Göre Zeamet Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı, Gelir Kategorileri ve Toplam Geliri

Gelir Kategorileri (Akçe)	1638	1640	1641	1642	1643	1644	1645	Toplam
20.000-30.000	2	-	9	10	9	2	4	36
30.000-40.000	-	-	1	2	8	-	1	12
40.000-50.000	-	1	1	1	2	-	-	5
50.000-60.000	-	-	1	-	1	-	2	4
60.000-70.000	-	-	-	-	-	-	-	-
70.000-80.000	-	-	1	-	-	-	-	1
80.000-90.000	-	-	-	-	-	-	-	-
90.000-100.000	-	1	-	-	-	-	-	1
100 bin üzeri	-	-	-	1	-	-	-	1
Toplam Zeamet	2	2	13	14	20	2	7	60

⁶⁹ DFE. RZ. d nr.1066;47.

⁷⁰ DFE. RZ. d nr.1066;48.

⁷¹ DFE. RZ. d nr.1066; 90/2.

⁷² DFE. RZ. d nr.1066;78.

⁷³ DFE. RZ. d nr.1066;83;2.

⁷⁴ DFE. RZ. d nr.1066;151.

⁷⁵ DFE. RZ. d nr.1066;104;3, 111, 113, 114;2, 115, 117, 117;2, 125, 138;3, 142, 158;3.

⁷⁶ DFE. RZ. d nr.1066;207.

⁷⁷ DFE. RZ. d nr.1066;171, 173, 193;2, 196, 196;3, 198;3, 203, 207;4, 241.

⁷⁸ DFE. RZ. d nr.1066;183, 186;2, 197;3, 201, 202, 205;3, 206;2, 230.

⁷⁹ DFE. RZ. d nr.1066;187;2, 205.

⁸⁰ DFE. RZ. d nr.1066;282;2, 289;3.

⁸¹ DFE. RZ. d nr.1066;325.

⁸² DFE. RZ. d nr.1066; 315, 319, 329, 333.

⁸³ DFE. RZ. d nr.1066; 352/2.

Toplam Miktar	63.274	138.137	415.232	435.15	584.007	50.000	226.936	1,912.736
(Akçe)								

Tablo 3'te zeamet sayılarının yıllara göre dağılımı, gelir kategorileri ve toplam gelirleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde 60 adet zeametın toplam gelirinin 1,912.736 akçe olduğu görülmektedir. Gelir kategorilerinde en fazla yığılma 20.000-30.000 akçe arasındadır. Bu kategoride zeamet tasarruf eden 36 zaim bulunmaktadır. Bununla birlikte yıl olarak bakıldığında en fazla yığılma 1641, 1642 ve 1643 yıllarına aittir. 1643 yılında 20 adet zeamet kaydı bulunmaktadır. Dolayısıyla 584.007 akçe ile en fazla gelir de bu yıla aittir. 1642 yılında 14 zaim bulunmaktadır. Tasarruf ettikleri zeamet miktarı 435.015 akçedir. Yine tabloya göre zeamet gelirlerinde en az yığılma 70.000 akçe ve üzerindedir. 70.000-80.000 akçe gelir arasında bir kişi, 90.000-100.000 akçe gelir diliminde bir kişi ve 100.000 akçe üzerinde bir kişinin zeamet tasarruf ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo:4 Sivas Yoklama Defterinde Zeametlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye	Zeamet Sayısı	En yüksek Miktar (akçe)	Toplam Zeamet Değeri (Akçe)	Yüzde (%)
Mecitözü	1	35.000	35.000	1,8
Yeni Müslüman	1	25.630	25.630	1,3
Karakuş	1	38.399	38.399	2,0
Tozanlu	1	22.000	22.000	1,15
Kilmigad	3	30.000	63.000	3,2
Sivas merkez nahiye	13	50.000	402.987	21,0
Artukabad	4	30.000	101.300	5,29
Sorkun	1	77.932	77.932	4,07
Kazabad	6	37.483	180.321	9,42
Komanat	3	27.000	65.739	3,43
Hüseyinabad	1	20.000	20.000	1,04
Meşhedabad	1	38.500	38.500	2,01
Turhal	2	51.000	81.845	4,27
Budaközü	2	51.091	90.435	4,72
Niksar	6	100.000	270.517	14,1
Kuştaş	1	39.565	39.565	2,06
Sonisa	1	20.000	20.000	1,04
Acacı	1	23.618	23.618	1,23
Koçhisar	2	23.000	45.000	2,35
Venk	3	55.575	125.999	6,58
Kafirni	1	21.200	21.200	1,10
Zile	1	20.000	22.000	1,15
Taşabad	4	36.999	101.749	5,31
TOPLAM	60		1,912.736	99,62

Tablo 4'te zeamet sayıları ve gelirlerinin nahiyelere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre zeamet sayısının yüksek seyrettiği nahiyeler sırasıyla, Sivas merkez nahiyesi, Niksar, Kazabad, Artukabad, Taşabad, Kilmigad, Komanat ve Venk nahiyeleridir. Diğer nahiyelerde zeamet tasarruf eden zaim sayısı iki ve altındadır. Tablo 2 ile karşılaştırıldığında yine benzer nahiyelerin zeamet sayılarında ve gelirlerinde yüksek oldukları görülmektedir. Yine tabloya göre zeamet

sayıları fazla olan nahiyelerin senelik zeamet gelirlerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Zeamet sayısının en yüksek olduğu Sivas merkez nahiyesinin zeamet geliri 402.987akçe (% 21,0)'dir. İkinci sırada yer alan Niksar'ın 270.517 akçe (%14,1) ve üçüncü sırada yer alan Kazabad'ın zeamet geliri 180.321 akçe (% 9,42) dir. En düşük zeamet sayıları Zile, Kafirni, Acacı, Sonisa, Kuştaş, Meşhedabad, Hüseyinabad, Mecitözü, Yeni Müslüman, Karakuş ve Tozanlı nahiyelerine aittir. Belirtilen nahiyelerde zeamet gelirleri ortalama 20.000-30.000 akçe arasındadır.

3. Yoklama Defteri'ne Göre Sipahiler; Unvanları, Meslekleri ve Eşkalleri

İncelenen defterde tasarruflarına bırakılan timarlarda ve zeametlerde istihdam edilen dirlik sahiplerinin vazifeleri, unvan ve lakapları konusunda defterdeki bilgilerin doyurucu olmadığını belirtmek gerekir. Timar ve zeamet sahipleri çoğunlukla, *timar-ı Osman 'an tahvîl-i hod*,⁸⁴ *timar-ı Süleyman*,⁸⁵ *timar-ı Allahverdi*,⁸⁶ *ze 'amet-i be-nâm-ı Derviş*,⁸⁷ *ze 'amet-i be-nâm-ı Ali*,⁸⁸ *ze 'amet-i be-nâm-ı Bekir*,⁸⁹ şeklinde sadece isimleriyle kaydedilmiştir. “*Ze 'amet-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed*,⁹⁰ *timar-ı Mehmed veled-i Abdurrahman*”,⁹¹ örneklerinde olduğu gibi dirlik sahibinin ismiyle birlikte babasının isminin verildiği kayıtlar azınlıktadır. Bu belirtilenlerden hareketle 637 timar biriminin 250'sinde sipahinin ismiyle birlikte babasının ismi, 387 timar kaydında sadece sipahinin ismi yer almıştır. Zeametlerde 60 adet kaydın 31'inde zaim kendi ismiyle, 29 kayıta babasının ismiyle kaydedilmiştir. Bir zeametın tevcih açıklama kısmında “*Dergâh-ı 'âlî müteferrikalarından olan müşârun ileyh Mehmed'in oğlu mezkûr müşârun ileyh Ahmed geliüb tecdîd-i berât eylemişdir.*” kaydı zaimin babasının müteferrika olduğu bilgisini vermekle birlikte, dirlik sahibinin vazifesini belirtmemektedir. Öte yandan vazifeleri belirtilen sipahilere bakıldığında; bir sipahinin ebnâ-i sipâhiyândan olduğu ve ‘ulûfesi bedeli timar tasarruf ettiği⁹² iki sipahinin serdengeçti⁹³ bir sipahinin çavuş⁹⁴ olduğu belirtilmiştir. Sipahilerin isimlerinin başında pîr, şeyh, seyyid gibi dini mahiyette lakaplara rastlanmamıştır. Buna karşın bazı yoklama defterlerinde yer alan kayıtlarda timar görevlilerinin fiziksel özellikleri, isimleri ile birlikte babalarının isimleri hatta mensup olduğu sülale ve ikamet ettiği mahallesinin ismine kadar kaydedildiği görülmüştür.⁹⁵

Defterdeki bilgiler timar sahiplerinin menşeyini ve vazifelerini ortaya koymada yetersiz olmasına karşın, sipahilerin eşkalleri ayrıntılı verilmiştir. Sipahilerin fiziki özelliklerinde bu denli ayrıntıya girilmesi, 1632-33 yılında yapılan genel timar ve zeamet yoklamasıyla ilgilidir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 16. yüzyılda denizde ve karada oldukça kuvvetli rakiplerle karşı karşıya kalmıştır. 1578-1606 yılları arasında önce doğuda İranlılara sonra batıda Habsburglara karşı yürütülen uzun ve yıpratıcı savaşlar içine girmiştir. Nitekim batıda Habsburglar tarafından durdurulması 16. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni önemli derecede etkileyen dış kaynaklı değişikliklerden biri olmuştur.⁹⁶ Bu harici gelişmelere, Anadolu'daki Celâli isyanları ile birlikte diğer eşkıyalık hareketleri, merkezi idarenin gücünün zayıflaması gibi dâhili

⁸⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 4/2.

⁸⁵ DFE. RZ. d nr.1066; 33/2.

⁸⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 38/3.

⁸⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 90/2.

⁸⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 99.

⁸⁹ DFE. RZ. d nr.1066; 114/2.

⁹⁰ DFE. RZ. d nr.1066; 111.

⁹¹ DFE. RZ. d nr.1066; 44/3.

⁹² DFE. RZ. d nr.1066; 148/2.

⁹³ DFE. RZ. d nr.1066; 223/2,148;2.

⁹⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 206/4.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hümeýra Karabıyık, “12 Numaralı Timar Yoklama Defterine Göre Lefkoşa Kalesi”, “*Tarihin İzinde Bir Ömür*” Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan, Ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş, Mustafa Can, Ankara 2019, s.616.

⁹⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 26.

meseleler de eklenmiştir. Bahsedilen iç ve dış kaynaklı bu gelişmeler ve savaş masraflarından kaynaklanan bütçe açıkları büyük ölçüde malî kaynak kaybına yol açmıştır. Bu durum Osmanlı iktisadî yapısıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde siyasal yapıyı ve ülkenin sosyal koşullarını da önemli ölçüde etkilemiştir.⁹⁷ Yine nüfus artışı, ateşli silahların yaygınlaşması, paranın değerinin düşürülmesi, yaşanan ekonomik kriz ve sosyal yapıdaki huzursuzluk, toplumsal ve askerî yapıdaki çatlakların daha da büyümesine yol açmıştır.⁹⁸ Yaşanan bu siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmelerden Osmanlı kurumları da etkilenmiştir. Maalesef toplum ve yönetim düzeninde en önemli değişiklik de timar sisteminde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dönemin padişahı IV. Murat devletin en önemli kurumlarından olan timar sisteminin yeniden düzenlenmesi, en azından işleyen kısımlarının ıslahı için memleketteki tüm timar ve zeametlerin yoklanması emrini vermiştir.⁹⁹ Yapılan bu genel timar ve zeamet yoklamasının en önemli talimatlarından biri de bu tarihten sonra sipahi ve zaimlerin boy, saç ve göz rengi ile öne çıkan fiziksel özelliklerinin belirtilmesinin istenmesidir.¹⁰⁰ IV. Murat'ın verdiği bu talimat doğrultusunda sadece yoklama defterlerinde değil bu dönem itibarıyla hazırlanan timar rûzname defterlerinde de sipahi ve zaimler fiziksel özellikleriyle kaydedilmiştir.

İncelenen defterde Sivas sancağı sipahilerinin sadece % 5,8'inin fiziksel özellikleri verilmemiştir. Bu sipahiler deftere, "*Mezkûrdan Ahmet ve Veli nam karındaşlar zikr olunan 4.000 akçe timar be-nevbet kendü tahvillerinden berât eylemiştir.*"¹⁰¹ "*Mezkûr Yusuf gelüb timar-ı mezbûru Ahmed tahvilinden alub berât eylemiştir.*"¹⁰² şeklinde herhangi bir eşkal bilgisi verilmeden kaydedilmiştir. Öte yandan defter bilgilerine göre sipahilerin boyu, saç ve göz rengi, yaşı ve sipahinin tanınmasını sağlayacak öne çıkan fiziksel özellikleri şu şekildedir: Sipahilerin 425'inin vasatü'l-kâme (orta boylu), 101'inin tavilü'l-kâme (uzun boylu) ve 4 sipahinin kasîrû'l-kame (kısa boylu) olduğu belirtilmiştir. Bazı kayıtlarda sadece göz, kaş ve saç rengi verilmiş, boy bilgisi verilmemiştir. Mesela 167 sipahi ve zaimin boy bilgisi verilmemiştir. Deftere kaydedildiği şekliyle bazı örnekler şu şekildedir: "*Kasîr-ül kame yalın yüzlü açık kaşlı ahul gözlü mezkûr Hasan gelüb...*"¹⁰³ "*Derviş oğlu kasîr-ül kame gök gözlü saruşun müşârun ileyh İbrahim gelüb...*"¹⁰⁴ "*Sarışun tavilü'l-kame gök ela gözlü mezkûr Mahmud gelüb...*"¹⁰⁵ Karayağız, esmerü'l-levn, kara gözlü, kara kaşlı, siyah gözlü, karacık kaşlı olarak değişik ifadelerle ten renkleri kaydedilen sipahilerin 298'inin esmer olduğu anlaşılmaktadır. Sipahilerin 56'sının, ebyazu'l-levn, ak benizli, buğday tenli ve saruşun ifadeleriyle açık tenli olduğu belirtilmiştir. Gök gözlü, gök elâ gözlü, elâ gözlü olarak kaydedilen 401 sipahi renkli gözlü, 173'ü kara gözlüdür. İlgili örnekler şu şekildedir: "*Buğday tenli kara gözlü açık kaşlı mezkûr Mehmed berâtı mucebince cülûs itmıştır.*"¹⁰⁶ "*Orta boylu esmer-ül-levn kara gözlü mezkûr Receb gelüb timar-ı mezbûru Mustafa tahvilinden alub berât eylemiştir.*"¹⁰⁷ "*Açık kaşlı gök ela gözlü orta boylu mezkûr Kasım gelüb tarih-i mezbûrdan berât eylemiştir.*"¹⁰⁸

Boy, saç ve göz rengi gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra, vücudunun herhangi bir yerinde özellikle kol, bacak ve yüzde yara, ben, çiçek izi, kılıç yarası gibi işaret olan sipahilerin bu durumu

⁹⁷ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı İstanbul 2009, s. 39; Halil İncelik, "Askerî ve Malî Dönüşüm (1600-1700)", *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul 2016, s. 23.

⁹⁸ Pal Fodor, "State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol: 40, pp. 217-240, s. 217.

⁹⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Çev: Zuhuri Danişman, C.I, İstanbul 1967, s. 1186.

¹⁰⁰ Douglas A. Howard, *a.g.t.*, s. 224.

¹⁰¹ DFE. RZ. d nr.1066; 26/2.

¹⁰² DFE. RZ. d nr.1066; 29/2.

¹⁰³ DFE. RZ. d nr.1066; 18.

¹⁰⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 29.

¹⁰⁵ DFE. RZ. d nr.1066; 176/2.

¹⁰⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 272/2.

¹⁰⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 18/2.

¹⁰⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 45/2.

da kayıtlarda yer almıştır. Örnekler şu şekildedir: “*Kasîr-ül kame bir gözünde nişanı olan Mahmud oğlu mezkûr Arslan gelüb timar-ı mezbûru babası tahvilinden alub berât eylemiştir.*”¹⁰⁹ “*Orta boylu ela gözlü sağ canibinde çalık olan mezkûr Ali gelüb berât eylemiştir.*”¹¹⁰ “*Açuk kaşlu ela göz yüzünde çiçek izi olan mezkûr Ebu Bekir gelüb berât eylemiştir.*”¹¹¹ “*Esmer-ül-levn orta boylu kara kaşlu sağ eli mecruh olan mezkûr Ali gelüb berât eylemiştir.*”¹¹² “*Açuk kaşlu yüzünde yanık izi olan Bekir gelüb berât eylemiştir.*”¹¹³ “*Sarı kaşlu gök gözlü orta boylu saru sakallu çenesinde kurşun yarası olan mezkûr İbrahim...*”¹¹⁴ “*Uzun boylu elâ gözlü kara sakallu sağ gözünde kurşun alamenti olan mezkûr İsmail Cum'a tahvilinden alub berât itmiştir.*”¹¹⁵ “*Abdullah oğlu elâ gözlü açuk kaşlu uzun boylu sağ yüzünde beni var mezkûr Hasan gelüb...*”¹¹⁶ “*Orta boylu çatuk kaşlu yüzün sağ tarafında yara alamenti olan mezkûr Mustafa gelüb...*”¹¹⁷ “*Zikr olunan be-nevbet timara mutasarrıf olan orta boylu kara gözlü çil yüzlü İbrahim...*”¹¹⁸ “*Orta boylu ak sakallu başın ortasında kılıç yarası olan mezkûr Mehmet gelüb berât itmiştir.*”¹¹⁹

İncelenen defterde sadece 13 sipahinin yaşı bildirilmiştir. Bu bağlamda 4 sipahinin yaşlarının tahminen yedi ile sekiz olduğu, müşterek timar tasarruf eden 2 sipahiden birinin piri yaşında diğerinin tahminen elli yaşında olduğu,¹²⁰ bir diğer kayıta timar tasarruf eden sipahinin orta yaşta olduğu,¹²¹ 5 sipahinin kır sakallı,¹²² 2 sipahinin de aksakallı¹²³ olduğu belirtilmiştir.

Yaşları yedi ve sekiz olarak verilen timar sahiplerinin küçük yaşta bu görevi yerine getirmeleri mümkün değildir. Osmanlı kanunları, bir timar veya zeamet sahibi vefat edip timarı mahlûl kaldığında timarın eli silah tutacak evladına verilmesini ön görmüştür. Eğer çocuğu küçük ise, sefere gidinceye kadar cebelü göndermek şartıyla babasının timarı tevcih edilmiştir.¹²⁴ Yine, Osmanlı timar kanunlarına göre bir erkek çocuğun vefat eden babasının timarını alabilmesi için, 10 yaşında olması ve dilekçesini yedi yıl içinde beylerbeyine sunması gerekir. İstenilen yaşa gelinceye kadar sefere kendi gitmez, yerine bir cebelü gönderir. 10 yaşına geldiğinde ise sefere kendisinin gitmesi gerekir. Ancak seferlerin uzak yerlerde olmasından dolayı daha sonra bu yaş sınırı 16'ya çıkarılmıştır.¹²⁵ Nitekim defterde yedi yaşında olan ve 5.000 akçelik hasılatı 3.000 akçe hissesi bulunan İsmail'e timarının babasından intikal ettiği belirtilmiştir.¹²⁶ Sekiz yaşında 3.000 akçelik timar hissesi bulunan Seydi Gazi'ye de timarı vefat eden babasından intikal etmiştir.¹²⁷

¹⁰⁹ DFE. RZ. d nr.1066; 27-28.

¹¹⁰ DFE. RZ. d nr.1066; 110/2.

¹¹¹ DFE. RZ. d nr.1066; 102/1.

¹¹² DFE. RZ. d nr.1066; 114.

¹¹³ DFE. RZ. d nr.1066; 114/2.

¹¹⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 141.

¹¹⁵ DFE. RZ. d nr.1066; 143/2.

¹¹⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 155.

¹¹⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 356.

¹¹⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 280.

¹¹⁹ DFE. RZ. d nr.1066; 320.

¹²⁰ “*Kara gözlü açuk kaşlu piri yaşında mezkûran İsmail ile karındaşı gök ela gözlü açuk kaşlu tahminen 50 yaşında İbrahim nam karındaşlar gelüb berât itmiştir.*” DFE. RZ. d nr.1066; 325.

¹²¹ DFE. RZ. d nr.1066; 148.

¹²² DFE. RZ. d nr.1066; 19/2, 186/2, 205/2, 206, 227.

¹²³ DFE. RZ. d nr.1066; 219, 320.

¹²⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, İstanbul 1967, s. 36.

¹²⁵ On altı yaşının altında olanlar, “*eşkincisin eşdüre ve on yaşında ya da ziyâde olanlar, kendü eşüb sefer-i hümayûn'a hizmet*” etmesi ve on altı ve üstü yaşında olanların ise sefere bizzat gitmeleri ferman olunmuştur. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 3, İstanbul 1991, s. 127-128.

¹²⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 366.

¹²⁷ “*Ela gözlü açuk kaşlu tahminen 8 yaşında mezkûr Gazi timar-ı mezbûru babası müteveffa Karlı tahvilinden alub berât eylemiştir.*” DFE. RZ. d nr.1066; 281. İlgili diğer yoklama tevcihleri şunlardır: “*Kara gözlü kara kaşlu tahminen sekiz yaşında mezkûr Malkoç gelüb berât eylemiştir.*” DFE. RZ. d nr.1066; 344/2. “*Ebyazu'l-levn ela gözlü açuk kaşlu*

4. Sivas Yoklama Defterinde Tespit Edilen Tevcih ve İntikal Sebepleri

Osmanlı timar sisteminde, bir sipahinin timarından hangi sebeple azledildiği ve yeni sipahinin hangi sebeple timara müstehak olduğu, yani sistemin işleyişi dikkat çeken hususların başında gelmektedir. Öncelikle bir timar ya da zeametın başka birine tevcih edilebilmesi için mahlûl olup kimsenin beratında ve tasarrufunda bulunmaması gerekir. Bir sipahinin timarı da, hizmetini yerine getirmemesi, savaşa gitmemesi (nâ-bedîd/niyâmed), seferden kaçması (fırar), ayrıcalıklarını kötüye kullanması, vefat etmesi, feragât etmesi, fiziksel engel ya da yaşlılıktan dolayı emekli (tekaüd) olması gibi durumlarda mahlûl olmaktadır.¹²⁸

İncelenen defterde be-nevbet timar tevcihi, cülûs-ı hümâyun nedeni ile berât yenileme, zâyiden (kayıp) berât yenileme, müşterek (ber vech-i iştirâk) timar tevcihi, tekâüd timar tevcihi, hali ve harabe toprağın ma'mur edilmesi şartıyla yapılan timar tevcihleri timar tevcihinde rol oynayan sebepler olarak karşımıza çıkmıştır.

Tablo:5 Sivas Yoklama Defterinde Tespit Edilen Tevcih Sebepleri

Tevcih Sebepleri	Sayı
Be-nevbet timar tevcihi	32
Cülûs-ı Hümâyun nedeni ile berât yenileme	102
Zâyiden (kayıp) berât yenileme	7
Ber vech-i iştirâk timar tevcihi	1
Tekâüd timar tevcihi	1
Hali ve harabe toprağın ma'mur edilmesi şartıyla yapılan timar tevcihi	15
TOPLAM	158

Tablo 5'te 32 sipahinin timarını be-nevbet timar olarak tasarruf ettiği görülmektedir. Be-nevbet, diğer ismiyle münâvebe timarı, birkaç kişinin üzerinde olan timarları ifade eder. Bu tür timar tasarruf eden sipahiler sefer zamanında nöbetleşe sefere giderler.¹²⁹ Vefat ettiğinde ise hissesi oğluna, oğlu olmadığı durumda başka sipahiye tevcih edilmektedir. Defterde sipahinin timarı be-nevbet olarak tasarruf ettiği bilgisi çoğu kayıta "*Timar-ı Durali veled-i Mustafa be-nevbet an tahvil-i Mir-i mirân*"¹³⁰ şeklinde sipahinin kimlik bilgisinin bulunduğu kısımda, diğerlerinde "*Orta boylu açuk kaşlu ela gözli mezkûr Oruç gelüb timar-ı mezbûru be-nevbet üzere kendü tahvilinden berât eylemiştir.*"¹³¹ şeklinde tevcih açıklama kısmında belirtilmiştir. Be-nevbet timar tasarrufu bir yönüyle müşterek timara benzemektedir. Aralarındaki fark müşterek timarlarda timar tasarruf eden iştirakçilere sadece bir berât verilmektedir.¹³² Be-nevbet timarlarda ise her iştirakçiye ayrı ayrı berat verilir. Babalarının timarı kendilerine intikâl eden

tahminen sekiz yaşında mezkûr Hüseyin gelüb müteveffa babası Mustafa tahvilinden alub berât eylemiştir." DFE. RZ. d nr.1066; 361/2.

¹²⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4/1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 489; Douglas A. Howard, *a.g.t.*, s. 85,96.

¹²⁹ Pakalın, *age*, s. 204.

¹³⁰ DFE. RZ. d nr.1066; 301/2.

¹³¹ DFE. RZ. d nr.1066; 27-28.

¹³² "*Mezkûr Siddik der-i devlete gelüb Sivas sancağında Sorkun [nahiyesinde] Karlu nâm karye ve gayrıden 3.900 akçe timara ber-vech-i iştirâk ikisi bir beratla mutasarrıf olan karındaşı Ebubekir ihtiyarıyla mutasarrıf olduğu hissesin kendüye ferâgat eylediğün bildirüb...*" DFE. RZ. d. 239; 94.

çocuk sayısı birden fazla ise, bu timar bölünmeden müşterek halde oğullarına tevcih edilmiş ve hisseleri defterde ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunların her zaman için hizmete gitme zorunlulukları vardır.¹³³ İncelenen defterde bir adet müşterek timar tasarrufu bulunmaktadır.

Tabloya bakıldığında 102 sipahinin berâtının cülûs-ı hümâyûn nedeniyle yenilenerek tevcih edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde bir padişah tahta çıktığı zaman "tecdîd-i berâvât" adı altında bütün berâtlar padişah adına yenilenmektedir. Yoklama defterinde yapılan tecdîdlerin tarihi (1650, 1651, 1652 ve 1653) göz önüne alındığında Sultan İbrahim'in cülûsunu müteakip yıllar olduğu anlaşılmaktadır. Bazı örnekler şu şekildedir: "Cülûs-ı hümâyûn vâki'olmağla mezkûr Derviş gelüb tecdîd-i berât eylemiştir. Fî 26 Receb sene 1050" (M. 5 Kasım 1640)¹³⁴ "Cülûs-ı hümâyûn vâki'olmağla orta boylu açuk kaşlu esmerü'l-levn mezkûr Mehmed tecdîd-i berât etmiştir. Fî 20 Cemâziye'l-evvel sene 1051" (M. 27 Ağustos 1641)¹³⁵ "Hatib oğulları mezkurân orta boylu kara gözlü Baki ve uzun boylu kara gözlü açuk kaşlu mezkûr İlyas gelüb Cülûs-ı hümâyûn vâki'olmağla tecdîd-i berât eylemiştir. Fî 21 Rebi'ul-âhir sene 1051"¹³⁶ (M. 30 Temmuz 1641). Yine tablodan hareketle 7 sipahinin berâtını kaybetmesinden dolayı berâtlarının yenilenerek tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Berâtın herhangi bir sebeple kaybolduğu durumlarda tekrar verilmesi için, öncelikle defterhanedeki timar rûzname kayıtlarına müracaat edilir. Sipahinin tahvilinden başka bir kişiye verilip verilmediği araştırılarak herhangi bir kişinin üzerinde değilse sipahinin berâtı yenilenerek tevcih edilir. Meselâ Sivas sancağı Halka-i Has nahiyesi Ladicik köyünden 3.000 akçe timar tasarruf eden Ali, berâtını zayi kaydından tekrar tecdîd ettirmiştir.¹³⁷ Yine Sivas sancağı Budaközü nahiyesinden 5.500 akçe timar tasarruf eden ve berâtını Nasuh Paşa oğlu Muharebesi'nde kaybeden sipahi Hakverdi'ye berâtı tecdîd edilmiştir.¹³⁸

Bunların haricinde 1 adet tekaüd (emeklilik) ve 15 adet hali (boş) ve harabe (yıkılmış, viran olmuş) toprağın ma'mur edilmesi şartıyla yapılan timar tevcihi bulunmaktadır. Yoklama defterinin tarihleri (1632-1646) göz önüne alındığında bu dönemde uzun Avusturya ve İran seferleri sırasında gelişerek, 1596'lardan itibaren Anadolu'nun sosyal ve ekonomik hayatını felce uğratan Celâli isyanları, birçok toprağın boş ve harabe olmasında etkili olmuştur. Can ve mal güvenliği kalmayan köylü, topraklarını terk ederek kendilerini güvende gördükleri bölgelere göç etmişlerdir. Bu nedenle birçok timar toprağı ekilememiş, hali ve harabe duruma düşmüştür. Defterde "mevcûdü'l-ism, ma'dümü'l-cism" (ismi olup kendisi olmayan) olarak kaydedilen ifadeler bu durumu açıkça göstermektedir. Meselâ Sivas sancağı Sorkun nahiyesinden sipahi Mehmet 3000 akçelik timarını madumü'l-cism olarak alıp berat etmiştir.¹³⁹ Sivas sancağı Kazabad nahiyesinde timar tasarruf eden Osman 4500 akçelik timarı ismi olup kendisi olmayan Mustafa tahvilinden alıp berât etmiştir.¹⁴⁰ "Uzun boylu ele gözlü açuk kaşlu olan mezkûr Feridun gelüb ma'dümü'l-cism olan Bektaş tahvilinden alub tecdîd-i berât eylemiştir."¹⁴¹ "Orta boylu açuk kaşlu esmer-ül-levn kara gözlü mezkûr Rıdvan gelüb timar-ı mezbûrları hâli ve harabeden alub berât eylemiştir."¹⁴²

Osmanlı Devleti'nde bir sipahinin timarını kaybetmesi çeşitli nedenlere bağlıdır. İncelenen defterde bir timarın intikaline yol açan sebepler, fevt (ölüm), sefere gitmeme ve feragât olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

¹³³ Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. XXIV.

¹³⁴ DFE. RZ. d nr.1066; 90/2.

¹³⁵ DFE. RZ. d nr.1066; 140/3.

¹³⁶ DFE. RZ. d nr.1066; 150/3.

¹³⁷ DFE. RZ. d nr.1066; 94/2

¹³⁸ DFE. RZ. d nr.1066; 277/3.

¹³⁹ DFE. RZ. d nr.1066; 297.

¹⁴⁰ DFE. RZ. d nr.1066; 366/2.

¹⁴¹ DFE. RZ. d nr.1066; 150.

¹⁴² DFE. RZ. d nr.1066; 18

Tablo:6 Sivas Yoklama Defterinde Tespit Edilen İntikal Sebepleri

İntikâl Sebebi	Sayı
Fevt	134
Sefere Gitmeme (nâ-bedid/niyamed)	14
Feragât	10
TOPLAM	158

Tablo 6’da timarın intikalinde rol oynayan ilk etkenin fevt olduğu görülmektedir. 134 sipahinin timarı, vefatından dolayı başka bir sipahiye intikal etmiştir. İkinci sırayı sipahinin sefere gitmemesi nedeniyle dirliğinin elinden alınıp başkasına intikâlini oluşturan nâbedid/niyamed kayıtları almıştır. Üçüncü sırayı ise timar sahibinin kendi isteğiyle (hüsn-i ihtiyârıyla) timarından vazgeçtiğini bildiren feragât kayıtları almaktadır.

Osmanlı yönetimi, sipahinin vefatıyla mahlûl olan timarı, öncelikle seferde, muharebede ve çeşitli hizmetlerde yararlılıkları görülen çocuklarına (oğul/oğullarına), ya da kardeşine tahsis etmiştir. Bununla birlikte hizmet ve yararlılıklarını kanıtlamış kan bağı olmayan başka kişilere de timarlar tevcih edilmiştir. İncelenen defterde sipahinin vefatıyla timarının oğluna intikal ettiği timar sayısı 32, sipahinin vefatıyla timarının kardeşine intikâl ettiği timar sayısı 5’dir. Diğerlerini ise sipahinin vefatıyla timarının başka kişilere intikali oluşturmuştur. Meselâ “*Uzun boylu elâ gözlü çatuk kaşlu ebyazu'l-levn mezkûr Ebubekir timar-ı mezbûru babası Ömer fevtinden alub berât eylemiştir.*”¹⁴³ kaydından anlaşılacağı üzere Ebubekir’e timarı vefat eden babasından intikâl etmiştir. “*Orta boylu açık kaşlu ebyazul-levn mezkûr Süleyman gelüb karındaşı Ömer tahvilinden alub berât eylemiştir.*”¹⁴⁴ kaydı Süleyman’a timarının kardeşi Ömer tahvilinden intikal ettiğini göstermektedir. “*Orta boylu kara gözlü çatuk kaşlu mezkûr Ali gelüb timar-ı mezbûru diğer Ali'nin fevtinden alub berât itmiştir.*”¹⁴⁵ Bu örnekte de vefat eden Ali’nin mahlûl timarı başka kişiye intikâl etmiştir.

İncelenen defterde bir timarın intikalinde ikinci sırayı sefere varmama almaktadır. Osmanlı Devleti timar sisteminde timar tevcihleri vazifeye bağlıdır. Dolayısıyla sefere gitmeyen, seferden firar eden veya hizmette bulunmayan sipahi timarından azledilir. Timarı elinden alınan sipahinin yeniden timar alabilmesi için tekrar sefere gitmesi ve yeni münhaller beklemesi gerekmektedir.¹⁴⁶ Tablo 6’da da görüldüğü üzere 14 sipahi memur olduğu sefere gitmediğinden nâ-bedid/niyâmed olarak kayda geçmiştir. Sipahilerin hangi sefere gitmedikleri bilgisi bazı kayıtlarda seferin tarihi verilerek belirtilmiş, bazı kayıtlarda ise seferin adı verilmiştir. Meselâ “*Kara yağız vasatu'l-kâme ela gözlü olan mezkûr Mehmed gelüb sene selase ve erba'un ve elf Şevval tarihli sefere gelmeyen Süleyman tahvilinden alub berât eylemiştir.*”¹⁴⁷ örneğinde verilen tarih göz önüne alındığında sipahi Süleyman’ın Bağdat Seferi’ne gitmediğinden timarının mahlûl olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kayıtlarda ise sipahinin gitmekten kaçındığı seferin adı da tarihi de verilmemiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ DFE. RZ. d nr.1066;174/2.

¹⁴⁴ DFE. RZ. d nr.1066;62/2.

¹⁴⁵ DFE. RZ. d nr.1066;270/2.

¹⁴⁶ Sadık Albayrak, *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tecüman Yayınları, İstanbul 1975, s. 52.

¹⁴⁷ DFE. RZ. d nr.1066;14.

¹⁴⁸ Örneğin, “*Tamamkad? Ela gözlü esmerü'l-levn mezkûr Baki timar-ı mezbûru sefer-i mezbûra varmayan Ali tahvilinden berât eylemiştir.*” DFE. RZ. d nr.1066;273.

Yoklama defterinde bir timarın intikalinde üçüncü sırayı alan feragât, vazgeçme, terk etme anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁹ Bir sipahi, tasarrufunda olan dirlik hakkını başkasına bırakarak dirliğinden vazgeçebilmektedir. Belgelerde sipahinin timarından vazgeçme sebepleri çoğunlukla belirtilmemektedir. Öte yandan kaynaklar, dirliğinden memnun olmayan sipahilerin daha iyi bir timar elde etmek için timarından feragât ettiklerini belirtmektedir.¹⁵⁰ Defterde feragât yoluyla timarın intikaline dair 10 adet kayıt tespit edilmiştir. Feragâtlardan 1 tanesi sipahinin oğluna intikâlini, diğerleri sipahinin başka sipahi yararına ferâgatini oluşturmaktadır. “*Timar-ı Ebubekir an tahvîl-i Osman pedereş el-fâriğ*”¹⁵¹ kaydı Ebubekir’e timarın feragât eden babasından intikal ettiğini göstermektedir. Diğer bazı örnekler şu şekildedir: “*Ak benüzlü açuk kaşlu orta boylu olan mezbûr Osman gelüb fariğ-i Hüseyin ve Hamza feragâtinden alub berât imişdir.*”¹⁵² “*Kasîr-ül kame yalın yüzlü açık kaşlu ahul gözlü mezkûr Hasan gelüb timar-ı mezbûru Mehmet feragâtinden alub berât eylemişdir.*”¹⁵³

Sonuç

Yoklama defterleri timar sisteminin işleyişinde ve takibinde önemli bir yere sahiptir. Bu defterler, timar ve zeamet sahiplerinin isimlerini, eşkallerini -varsa- unvanlarını, görevlerini, dirlik bölgelerinden kendilerine düşen hisse miktarlarını, timarların tevcih ve intikal sebepleri gibi hususlarda zengin veriler içermektedir. İncelenen yoklama defteri 1632-1646 tarihli ve 1066 numaralı olup, Sivas sancağı ve bağlı nahiyelerin timar ve zeamet kayıtlarını yer almaktadır. Defterde Sivas sancağına ait dirliklerin tamamını timar ve zeametler oluşturmuştur. 1632-1646 yılları arasında Sivas sancağında 60 zaim ve 637 sipahi bulunmaktadır. Sivas’ın o dönem itibarıyla Rum denilen büyük bir eyaletin paşa sancağı olması, timar sayılarının çok fazla olmasında etkili olmuştur. Nitekim bu sancağa bağlı olarak 29 nahiyeye tespit edilmiştir. Sancağın toplam timar değeri 2.420,530 akçe, toplam zeamet değeri 1.658,197 akçedir. Timarların senelik gelirleri incelendiğinde, sipahilerin % 57,14 (364 sipahi) ile büyük çoğunluğunun 3.000-4.000 akçe arasındaki gelir diliminde timar tasarruf ettiği görülmüştür. Zeametlerde ise en fazla yığılma 20.000-30.000 akçe arasındadır. Bu kategoride zeamet tasarruf eden 36 zaim bulunmaktadır.

Sivas sancağı ve bağlı nahiyelerdeki timarların mekânsal dağılımında Sivas merkez nahiyeye, Sorkun, Nixsar, Budaközü, Tozanlı, Kazabad, Artukabad, Kafirni, Mecitözü ve Sonisa nahiyeleri timar ve zeametlerin yoğun olduğu nahiyeler olarak karşımıza çıkmıştır. Belirtilen nahiyelerdeki yoklamaya tabi tutulan toplam timar sayısı 487’dir. Geriye kalan 150 timar; Kilmigad, Yeni Müslüman, Karakuş, Karahisar-ı Behramşah, Komanat, Kızılkünbed, Hüseyinabad, Meşhedabad, Turhal, Budaközü, Frenkhisar, Kuştaş, Acacı, Özükaşağı, Halka-i Has, Koçhisar, Venk, Zile, Taşabad ve Cincife nahiyelerine ait olduğu anlaşılmıştır.

İncelenen defter timar sisteminde işleyişinin bozulduğu, timar ve zeamet yoklamasının yapıldığı dönemin verilerini ihtiva etmektedir. Yoklama yapılmasını emreden 1633 tarihli emir-nâme, timar tevcih edilenlerin berâtlarında eşkallerinin de yazılmasını istemiştir. Dolayısıyla Sivas sancağı sipahileri de *kasîr-ül kame bir gözündeki nişanı olan, buğday tenli, kara gözlü, açuk kaşlu, ela gözlü, yüzünde çiçek izi olan, orta boylu çatuk kaşlu, yüzün sağ tarafında yara alameti olan, vasatu’l-kâme* gibi fiziki özellikleriyle kayda geçmiştir. Kayıtlara göre yapılan istatistikle sancaktaki dirlik sahiplerinin genellikle orta boylu, esmer ve renkli gözlü olduğu, timar tasarruf edenler içerisinde yaş tespiti tahmini olarak yapılan 7-8 yaşlarında 4 sipahi ve aksakallı, kır sakallı, piri yaşında olarak kaydedilen 9 sipahi bulunduğu, diğerlerinin ise orta yaşta olduğu görülmüştür.

¹⁴⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999, s. 986.

¹⁵⁰ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, s.52.

¹⁵¹ DFE. RZ. d nr.1066; 354/2.

¹⁵² DFE. RZ. d nr.1066; 381.

¹⁵³ DFE. RZ. d nr.1066; 18.

Defterde be-nevbet timar tevcihi, cülûs-ı hümayun ve zayiden berat yenileme, ber vech-i iştirak timar tevcihi, tekaüd ve hali ve harabe toprağın şenlendirilmesi şartı, timar tevcihini gerekli kılan nedenlerin başında gelirken; fevt, sefere gitmeme ve feragât bir timarın intikaline yol açan sebepler olarak karşımıza çıkmıştır. Sipahinin vefatıyla timarının oğluna intikal ettiği timar sayısı 32, sipahinin vefatıyla timarının kardeşine intikâl ettiği timar sayısı 5 iken diğerlerini sipahinin vefatıyla timarının başka bir kişiye intikali oluşturmuştur. 1633 tarihli yoklamanın bir diğer talimatı olan, boş timarların sipahi oğullarına değil de sipahi birliklerinin ücretli olanlarına, kapıkullarından talip olanlara, seferlerde dilaverliğini gösterip layık olduklarını kanıtlayanlara yani sistem dışından kişilere verilmesi Sivas yoklama defterinden de anlaşılmıştır. Nitekim defterde timarların, sipahizâdelikten oluşan bir intikâl ile tevcihi sadece % 5,02 olarak tespit edilmiştir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

Timar Rûzname, Yoklama Defteri (DFE. RZ. d.)

1066 Numaralı Yoklama Defteri

B- Araştırma ve İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali-Tekin Susam, “Artukabad Kazasının Yerleşim ve Nüfus Yapısı (1455-1600)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 2, Aralık 2003, s.1-23.

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII Yüzyıllar)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4/1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

ALBAYRAK, Sadık, *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tecüman Yayınları, İstanbul 1975.

ARIKAN, Zeki, “Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C.2, Ankara 1981, s.879-885.

ARIKAN, Zeki, “Hamit Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul 1982, s.101-126.

AYÇİÇEK, Dönüş, *Temettuat Defterlerine Göre Budaközü Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019.

BARKAN, Ömer Lütfi-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı”, *Türkiyede Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Timar”, C. 12/1, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1974, s.286-333.

DEMİR, Alpaslan, *16. Yüzyılda Samsun Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2007.

DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 278-282.

DÜNDAR, Recep-Aydın Mesut, *958 Numaralı Kıbrıs Timar Yoklama Defteri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.25, Tarih Şubesi Yayınları No.21, Elazığ 2014.

EMECEN, Feridun M., “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 241-268.

FODOR, Pal, “State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes,” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol: 40, pp. 217-240.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, İstanbul 1967, s. 35-48.

- GÜMÜŞÇÜ, Osman- Küçükaşçı Mustafa Sabri, “Köy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C.44 Ek-2, İstanbul 2016, s. 85-87.
- GÜRBÜZ, Adnan, XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı, *Vakıflar Dergisi*, S.26, 1997, s.87-96.
- HOWARD, Douglas A., *The Otoman Tımar System and Its Transformation:1563-1656*, (Indian University Doktora Tezi), 1987.
- İŞİK, Sevgi- Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, *Kuyûd-ı Kâdime Arşiv Kataloğu*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:4, Ankara 2012.
- İLHAN, Mehmet Mehdi, “1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağı’nda Tımar Dağılımı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. M. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, S.12, İstanbul 1982, s.85-100.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu”, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, S. 34, Yıl:3, Ağustos 1965, s.758-765.
- İNALCIK, Halil, “Askerî ve Malî Dönüşüm (1600-1700)”, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 23-66.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- KARABIYIK, Hümeıra, “12 Numaralı Tımar Yoklama Defterine Göre Lefkoşa Kalesi”, *“Tarihin İzinde Bir Ömür” Prof. Dr. Nuri Yavuz’a Armağan*, Ed.Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş, Mustafa Can, Ankara 2019, s. 612-627.
- KILIÇ, Orhan, “1533 Tarihli İcmâl Defterine Göre Rumeli Vilayeti’nde Zaimler ve Sipahiler”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmalar Dergisi*, S.1/1, Yaz 2019, s. 73-125.
- Koçi Bey Risalesi*, Sad: Zuhuri Danışman, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- METE, Zekai, “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.19, İstanbul 1999, s. 181-221.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Çev: Zuhuri Danışman, C.III, İstanbul 1967.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2009.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 8, Ankara 1997, s. 249-293.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s.306-308.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, 11. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Timarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara 1994, s.525-551.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

676

15 / 4

Summary

In the Ottoman Empire, the timar system, which formed the basis of the military, economic, administrative and social order, was implemented in the lands divided as miri lands. The Ottoman Empire, whose economic life was largely dependent on agriculture, had censuses made in order to determine the income sources of the places it conquered. Because the implementation of the timar system, according to the detailed determination of tax resources and the income of these resources; It depends on the arrangement of the books showing the distribution as has, zeamet and timar. The tahrir tradition, which was applied in the 15th and 16th centuries, which is called the classical period in the Ottoman Empire, was largely abandoned due to the changes in the administrative, military and economic fields, instead, the new tahrir tradition was applied and the tax resources were not written in a single register, mukataa, jizye, avarız, temettüat, timar-zeamet registration registers, timar attendance registers were recorded in such registers.

Timar checking-out registers, which appear as one of the registers kept in the new cadastral tradition, are the registers that provide information about the timar places, timar incomes, timar allocation and the reasons for the transfer. The register examined in the study is the Sivas checking-out register no. 1066. The study deal with based on checking-out registers data the identities of the Sivas sanjak sipahis, their income, duties and titles, types of service, descriptions, why the sipahi were dismissed from their timar, and how the dirlik was transferred to the new sipahi. The examined register contains the data of the period when the functioning of the Ottoman State institutions and especially the timar system was disrupted. The register starts on 1632 and includes the timar and zeamet records of 1632, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645 and 1646.

Timar is the distribution of tax revenues of a certain land to individuals in return for certain services. Timar regime was applied in regions where Ottoman dominance was firmly established. Those to whom a timar was conferred were those who showed usefulness in the expedition, proved their service and comradeship, and were more often seen as collaborators. In the Ottoman Empire, where most of the Miri land was allocated to timars, the income segment up to 20,000 akçes per year is timars, and the income segment between 20,000 and 100,000 akçe is zeamets. In this context, a total of 697 dirlik records, belonging to Sivas central sanjak and sub-districts, were identified in the enrollment checking-out register dated 1632-1646. Of this number, 637 are timar and 60 are zeamet. While 637 timar units in the sanjak generate an income of 2,420,530 akçe, the total income of the zeamets is 1,958,197 akçe. In 637 timar units, 364 sipahi saved timar in the lowest income bracket (3,000-4,000 akçe); the income bracket with the lowest number of sipahi (12) is between 9,000-10,000 coins. In zeamets, it is understood that the highest accumulation is between 36 zaim and 20,000-30,000 akçe, the minimum is 70,000 akçe and above. In the spatial distribution of zeamet and timars, the central district of Sivas took the first place, followed by the districts of Sorkun, Niksar, Budaközü, Tozanlu, Kazabad, Kafirni, Mecitözü and Sonisa. As it is known, timar was practiced on fertile lands, and this matter greatly affected the distribution of timars. The fact that the sub-districts, which are in the first place in the number and income of timars, are suitable and fertile lands in terms of geographical and climatic characteristics, and that production, trade and taxes are largely dependent on land-based products, caused the number of timars and their incomes to be high in these sub-districts.

In the Ottoman Empire, timar conferrals were strictly tied to duty. The most important of these services is the participation of the sipahi on the expedition to which he is called. Failure of the sipahi to join the expedition (nâ-bedid), not fulfilling his service, escaping from the expedition (escape), etc. In such cases, timar is destroyed. The timars, which are created in this way and which are not under the control of anyone, are given to other people in return for their service and usefulness. The reasons that play a role in the selection of timar in the examined register are be-nevbet, joint (ber vech-i participation), tekâüd timar allocation, berat renewal due to cülûs-ı hümayun, berat renewal due to loss (lost). The timar grants made on the condition that the state and the ruined soil are prosperous, which is also in the register, are the scene reflected in the register of many villagers who have no security of life due to the Celâli revolts and leave their lands. For this reason, many timar lands were recorded as "mavcûdü'l-ism, ma'dümü'l-cism" (name but not himself). In the register, fevt (death), not going on an expedition and renunciation were determined as the reasons that led to the transfer of a timar. While the timar of 32 deceased sipahis was transferred to his son, and the timar of 5 sipahis was transferred to his brother, the timar of other deceased sipahis was transferred to another person who was not related by blood. While 14 sipahis were dismissed from their timar because they did not go on a campaign, one of the 10 sipahi voluntarily gave up his timar to his son, and the others for the benefit of another sipahi.

In the examined register, it is stated that one of the dirlik owners who are employed in the timars and zeamets left to their disposal, whose duties are stated, is from ebnâ-i sipahiya (kapıkulu cavalry), two cavalymen were serdengösters, and one cavalryman was a sergeant, while no information was given about the duties of the other sipahis. One of the important instructions of the general timar and zeamet survey carried out in 1632-1633 is that the faces of the cavalry and zaim should be given in detail. As a matter of fact, physical characteristics of sipahis are given in detail in the attendance registers and timar zeamet rûzname registers prepared after this date. In accordance with the order dated 1633, Sivas sanjak sipahis were also recorded with their descriptions, and according to this, it was determined that 425 of them were of medium height, 101 of them were tall and 4 of them were short. Again, it was determined that

298 of the cavalry were dark-skinned, 56 of them were light-skinned, 401 of them had colored eyes, and 173 of them were dark-eyed. Apart from height, hair and eye color, sipahis who have permanent marks such as wounds, moles, flowers, and sword wounds on any part of their body, especially on the arm, leg and face, can also be seen in this situation, with a mark on one eye, a bush on the right thigh, a flower mark on their face, It is reflected in the records as a man with a dead hand, a burn mark on his face, a bullet wound on his chin, a bullet mark in his right eye, a wound on the right side of the face, a sword wound in the middle of the head. There is no detailed information in the register about the ages of the holders of the dowry. However, 4 cavalry aged between 7 and 8 years old, with a beard, gray beard, and 9 cavalry recorded as piri age were determined, while the others were found to be middle-aged.

